krş. : Karşılaştır.
N : Nuruosmaniye Kütüphanesi.
ö.i. : Özel isim.

Kaynaklar

ALPARGU, M., (1992). "Bir Özbek Hanı Ubeydullah Han" , *TK*, sayı 346, Şubat. s. 109.-115.
--- (1995). *Türk Dünyası Tarihi Üzerine Araştırmalar -1, Onaltıncı Yüzyılda Özbek Hanlıkları*, Ankara.
ALPASLAN, N., (1968). *Ubeydullah Han (Ubeydî) ve Divanının Edisyon Kritiği*, İstanbul. (İÜEF mezuniyet tezi, Türkiyat Enstitüsü, Tez no: 812).
ARAT R.R., (1975). *Kutadgu Bilig, III İndeks*, (Haz. Kemal Eraslan, Nuri Yüce, Osman Fikri Sertkaya), İstanbul.
---, (1993). "Hakim Ata", *İA*, 5/1 cilt, MEB Yay., İstanbul.
CLAUSON, Sir G. , (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
de COURTEILLE, P. (1870), *Dictionnaire turc-oriental*, Paris.
ECKMANN, J., (1988), *Çağatayca El Kitabı,* (Çev. Günay Karaağaç), İÜEF yay., İstanbul.
---, (1996). "Çağatay Dili Örnekleri IV, Ubeydullah Han'ın Eserlerinden Parçalar", *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar* (Yayıma Hazırlayan: Osman Fikri Sertkaya), TDK Yay. Ankara. s. 407.-438.
ERASLAN, K., (1983). "Hikmet Geleneği", (*II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, cilt II, Ankara. s. 153-166) *Yesevîlik Bilgisi* (Hazırlayanlar C. Kurnaz ve Mustafa Tatçı), MEB Yay., Ankara 2000. s. 339-352.
---, (1986). "Çağatay Şiiri", *TD Türk Şiiri Özel Sayısı 11 (Divan Şiiri)*, sayı 415, 416, 417, TDK Yay., Ankara. s. 687.-692.
HOFMAN, H.F., (1969). *Turkish Literature, A Bio-Bibliographical Survey*, Section 111, Part 1, Volume 6, Utrecht. s. 40.-53, 294, 303, 310. Ayrıca Volume: 1-3 ve 4-6.
KAYA, Ö., (1998). "Süleymān Ḥakim Ata Baḳırġanī ve Şiirleri", *TDA* cilt 8, Simurg, İstanbul. s. 73.-209.
---, (2000). *Doğu Türk Yazı Dili Araştırmaları II, Ḳul ʿUbeydī ve Ḳul Şerīf,* Doçentlik başvuru eseri. Baskıda.
KÖPRÜLÜ, F., (1977). "Çağatay Edebiyatı" *İA*, 3. cilt, MEB Yay. , s. 312.
MÜTERCİM ASIM, (H. 1212). *Tıbyān-ı Nāfiʿ Terceme-i Burhān-ı Ḳāṭiʿ.*
ŞEMSEDDİN SĀMİ, (1978). *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yay. , İstanbul.
ŞEYḤ SÜLEYMĀN EFENDİ, (1298). *Luġat-i Çaġatay ve Türkī-i ʿOṯmānī*, İstanbul.
TEKİN, T., (1989). *XI. Yüzyıl Türk Şiiri*, TDK Yay. , Ankara.

YENİ UYGUR TÜRKÇESİNDE FİİLDEN İSİM YAPIM EKLERİ

Dr. Talip Yıldırım*

В данной статье исследованы аффиксы Уйгурского языка, образующие от глаголов имена существительные.

Yeni Uygur Türkçesi Eski Uygur Türkçesinin devamı olarak Karahanlı Türkçesi ve Çağatay Türkçesi dönemlerinden geçip günümüzdeki şeklini almıştır. Ali Şîr Nevayî tarafından geliştirilmiş olan Çağatay Türkçesinin ana unsuru Eski Uygur Türkçesidir. Bugünkü Uygur Türkçesi ise, tarihi Çağatay edebî Türkçesine, yaşayan Özbek Türkçesi ile birlikte en yakın olan Türk lehçesidir[3]. Türkoloji alanında Karahanlı-Özbek-Uygur Türkçesi zincirinin bilimsel adı daima Doğu Türkçesi olarak geçmiştir[4].

Bir önceki çalışmamızda[5] isimden isim yapım eklerini ele almıştık. Fiilden isim yapım eklerini ele aldığımız bu çalışmada da İklil Kurban'ın Rusça'dan çevirdiği Emir Necipoviç Necip'in *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* kaynak olarak alınmıştır. Sözlükte geçen fiilden isim yapım eki almış kelimeler belirlenerek, ekler türlerine göre tasnif edilmiştir.

1. -maḳ

İstisnasız bütün fiil kök ve gövdelerine getirilen bu ek eskiden[6] beri Türkçenin fiilden isim yapma eklerinin başında gelir. Yeni Uygur Türkçesinde -maḳ, -mek şeklinde kullanılan ekin fonksiyonu fiillerin hareket isimlerini yapmaktır. Fiil kök ve gövdeleri hareketleri karşılayan; fakat tek başlarına kullanılamayan; ancak şahıs, zaman, şekil v.s.'ye bağlanmak suretiyle kullanış sahasına çıkan dil birlikleridir. İşte bu kök ve gövdelerin karşıladıkları mücerret hareketleri hiç bir şeye bağlanmadan ifade etmek için sonlarına -mak,-mek eki getirilmek suretiyle fiil isimleri yapılır, ek mastar ekidir:

acraş-maḳ "ayrılmak"; *başli-maḳ* "başlamak"; *éçit-maḳ* "mayalamak"; *éçil-maḳ* "açılmak" ; *har-maḳ* "yorulmak"; *piç-mak* "biçmek"; *taḳ-maḳ* "takmak"; *çek-mek* "sigara içmek"; *éñiş-mek* "eğilmek, bükülmek"; éñiş-mek ; *işli-mek* "işlemek"; *köreñli-mek* "kibirlenmek"; ö*gen-mek* "öğrenmek"; *sépil-mek* "serpilmek.

2. -ma

Yeni Uygur Türkçesinde -ma, -me şekillerine rastlanan bu ek -mak, -mek gibi işleklik sahası bütün fiil kök ve gövdelerini içine alan bir ektir. Ekin fonksiyonu iş isimleri ve somut, kalıcı isimler yapar:

axtar-ma "sürülüp dinlendirilen toprak"; *bas-ma* "matbaacılık"; *böl-me* "oda"; *köç-me* "taşınan"; *körset-me* "belirti, işaret"; *süz-me* "peynir"

3. -ġa

---

* Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

[3] E. N. Necip (1995), *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (Çev. İklil Kurban), TDK Yay., Ankara, s. 1.
[4] T. Tekin (1989), "Türk Dil ve Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnifi ", *Erdem Dergisi*, Ankara, s.141-168.
[5] T. Yıldırım (2001), "Yeni Uygur Türkçesinde İsimden İsim Yapım Ekleri ", *Türkoloji Dergisi,* Ankara, C. XIV, S. 1, s. 255-162.
[6] A.von Gabain (1988), *Eski Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara, s. 53.

Yeni Uygur Türkçesinde -ġa, -ge, -ḳa, -ke şekilleri bulunan bu ek Türkçede eskiden [7] beri görülen, eskiden çok kullanılan, fakat sonradan işlekliğini kaybeden bir ektir.

Hareketi yapanı, olanı veya yapılan nesneleri karşılayan isimler yapar:

sal-ġa "kement"; *kül-ke* "gülme"; *sür-ge* "müshil"; *tep-ke* "tepki"; *tut-ḳa* "kapı kolu".

4. -ġan

Yeni Uygur Türkçesinde -ġan, -gen, -ḳan, -ken şeklinde görülen ek Tükçede eskiden [8] beri işlek olarak kullanılan bir ektir. Tek heceli fiillere genelde getirilmez. Ancak birden fazla heceli fiillerden, yani umumiyetle gövdelerden isim yapar. Teşkil ettiği isimler çok yapan ve olanı ifade eder; ek aynı zamanda partisip ve geçmiş zaman ekidir:

adaş-ḳan "şaşıran"; *bolmi-ġan* "beceriksiz"; *çékil-ġan* "yıldırım"; *géliş-ken* "boylu boslu"; *pakir-ġan* "parlak"; *pişmi-ġan* "olmamış, ham".

5. -ġaḳ

Yeni Uygur Türkçesinde -ġaḳ, -gek, -ḳaḳ, -kek şekilleri görülen ek bazı fiil kök ve gövdelerine gelerek, fiillerin bildirdiği hareketi sıkça yapan kişi ve nesneyi karşılar:

az-ġaḳ "çok yanılan"; *meñdi-gek* "uyurgezer"; *paḳir-ġaḳ* "parlak"; *pat-ḳaḳ* "batık"; *térik-kek* "çabuk kizan"; *teyil-ġaḳ* "kaygan".

6. -gin

Yeni Uygur Türkçesinde -gin, -ġun, -gün, -kin, -ḳun, -kün şekilleri olan ek Türkçede eskiden [9] beri kullanılan ve bugün bir çok örnekleri bulunan işlek bir ektir. Esas itibariyle tek heceli fiil köklerine getirilir. Birden çok heceli fiil kök ve gövdelerine getirilmesi çok nadirdir. Fonksiyonunda bir büyültme, bir aşırılık manası vardır:

az-gin "azgin"; *cuş-ḳun* "coşkun"; *çap-ḳun* "akın"(çap- "koşmak"); *tur-ġun* "durgun".

7. -ġu

Yeni Uygur Türkçesinde -ġu, -gü, -ḳu, -kü şekilleri görülen ek Türkçede eskiden [10] beri işlek olarak kullanılan eklerden biridir. Fiilin gösterdiği hareketle ilgili çeşitli nesneleri karşılar:

acaral-ġu "ayrık"; aç-ḳu "anahtar"; *éçit-ḳu* "maya"; *sez-gü* "sezgi"; *teril-ġu* "ekim" (teril- "ekil-"); *tuy-ġu* "duygu"; *ur-ġu* "vurgu".

8. -ġuç

Yeni Uygur Türkçesinde -ġuç, -güç, -ḳuç, -küç şekilleri görülen ek fazla işlek olmayan bir ektir. Yapan, olan veya yapılan nesneleri karşılayan isimler yapar. Ekte bir büyültme manası vardır:

aç-ḳuç "anahtar"; *başlan-ġuç* "başlangıç"; *çal-ġuç* "çalan alet"; *erit-güç* "eritme aleti"; *ölçe-güç* "ölçü aleti"; *pakildi-güç* "sinek vurucu".

9. -ġuçi

Yeni Uygur Türkçesinde -ġuçi, -güçi, -ḳuçi, -kuçi şekilleri görülen ek, fiilde belirtilen hareketi yapan kişi adı türetir. Türkiye Türkçesindeki -ici ekinin görevini yapar. İşlek olan bir ektir:

azdur-ġuçi "azdiran"; baḳ-ḳuçi "çoban"; *bölün-güçi* "bölünen" (matematik terimi); *ez-gücı* "ezen"; *kez-güçi* "gezen"; *oḳu-güçi* "öğrenci"; *ögen-güçi* "öğrenci"; *sat-ḳuçi* "satıcı"; *tik-küçi* "terzi".

10. -ġur

Yeni Uygur Türkçesinde -ġur, -gür, -ḳur, -kür şekilleri olan ek fiilden sıfat türetir. Fazla işlek değildir.

öt-kür "keskin" ; *sez-gür* "uyanık";

11. -aḳ

Yeni Uygur Türkçesinde -aḳ, -ek şeklindedir. Yaptığı isimler fiilin gösterdiği hareketi çokça yapanı, olanı, yapılanı; o hareketin yapıldığı yeri, aleti; o hareketle yapılan şeyi; yani fiilin tesirinde kalan nesneleri karşılar:

hürk-ek "ürkek"; *ḳon-ak* "misafir"; *piç-aḳ* "bıcak".

12. -ç

Dönüşlü fiil gövdelerine getirilir. Genelde soyut isimler türetir. Bu ekle türetilmiş isimler çok değildir:

işen-ç "inanç"; *jirken-ç* "iğrenç".

13. -ça

Yeni Uygur Türkçesinde -ça, -çe, -ca, -ce şekilleri görülen ek sadece bir kaç kelimede görülür, soyut mahiyette, daha ziyade ise alet isimleri yapar:

çüşen-çe "düşünce"; *yépin-ça* "örtü" (yepin-: 'örtün-, kapan-).

14. -çaḳ

Yeni Uygur Türkçesinde -çaḳ, -çek şekilleri görülen ek fiilin ifade ettiği harekete uygun özellik bildiren sıfatlar türetir, işlek bir ek değildir:

érin-çek "tembel"; *uyal-çaḳ* "utangaç".

15. -di

Yeni Uygur Türkçesinde sadece -di şekli görülen ek -n ile biten dönüşlü fiil gövdelerine gelerek isimler türetir. Fazla işlek değildir;

bölün-di "bölüm" (matematik terimi); *ḳirin-di* "kazıntı, yonga" (ḳirin-: traşlanmak).

16. -k

Bu ek eskiden[11] beri çok işlek olan fiilden isim yapma eklerinden biridir. Yaptığı isimler umumiyetle harekete maruz kalan, bazen da o hareketten doğmuş bulunan ve o hareketi yapan çeşitli nesneleri karşılar:

---

[7] A.Von Gabain (1988), *age,* s.51.
[8] A.Von Gabain (1988), *age*, s.52.
[9] A.Von Gabain (1988), *age*, s.52.
[10] A.Von Gabain (1988), *age*, s.52.
[11] A.Von Gabain (1988), *age*, s.54.

aççi-ḳ “acı”; *aġri-ḳ* “hasta”; *baġla-ḳ* “bağlanmış halde”; *buz-u-ḳ* “bozuk”; *oç-u-ḳ* “açık”; *sét-i-ḳ* “ticaret”; *tol-u-ḳ* “dolu”.

17. -m

-m eki fiilden isim yapma eklerinin çok işlek olanlarından biridir. Başlıca fonksiyonu fiille ilgili bir hal, durum, iş ifade etmek olup o işle ilgili çeşitli isimler yapar:

ay(ı)r-i-m “ayrım”; *baġla-m* “bağlam, deste”; *bék-i-m* “bakım”; *çék-i-m* “bir defa içilen sigara”; *él-i-m* “alım”; *kés-i-m* “kesim”; *oru-m* “biçim” (oru-: “biçmek”); *séz-i-m* “sezgi”.

18. -mas

Yeni Uygur Türkçesinde -mas, -mes şekilleri görülen ek -ar gelecek zaman partisibinin olumsuzu olup sıfat türetir.:

tut-mas “felçli”.

19. -miş

Yeni Uygur Türkçesinde -miş, -muş, -müş şekilleri görülen ek aslında sıfat fiil ekidir. Bu ek ile türetilmiş isimler çok değildir:

ḳil-miş “suç”; *keç-miş* “geçmiş”; *tur-muş* “hayat, ömür, geçim”; ö*t-müş* “geçmiş”.

20. -n

Genellikle film ifade ettiği anlamda yapılanı. olanı bildiren isimler türetir.

kél-i-n “gelin”; *talan* “yağma” (tala-: “yağmalamak”); *yig-i-n~jigin* “yığın, toplantı”; *tüg-ü-n* “düğüm” (tüg-: “bağlamak”).

21. -ş

Bu ek Türkçenin en işlek fiilden isim yapma eklerinden biridir. Bütün fiil kök ve gövdelerine gelir. Ek hareket isimleri yapar:

ay(ı)r-i-ş “ayırma”; *bék-i-ş* “bakma”; *bér-i-ş* “varma”; *bér-i-ş* “verme”; *ék-i-ş* “akış”; *ġucunu-ş* “sinirlenme, kızma” (ġucunu-: “sinirlenmek”); *izdin-i-ş* “aranma” (izdin-: “aramak”); *öç-ü-ş* “1. sönme, sönüş; 2. silinme, siliniş” (öç-: sönmek, silinmek); *tüz-ü-ş* “derleme”.

IV KAYNAKÇA

1. AKSAN, D., Sözcük Türleri, TDK Yay., Ankara 1983.
2. BANGUOĞLU, T., Türkçenin Grameri, TDK Yay., Ankara 1995.
3. CLAUSON, Sir G., An Etimological Dictionary of Pre-thirteenth-Century. Turkish, Oxford 1972
4. DEVELİOĞLU, F., Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara 1992.
5. ERGİN, M., Türk Dil Bilgisi, İstanbul 1998.
6. KORKMAZ, Z., Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK Yay., Ankara 1992.

Türkçede Eklerin Kullanış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları, TDK Yay., Ankara 1994.

7. KURBAN, İ., Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü, TDK Yay., Ankara 1995.
8. ÖZTÜRK, R., Yeni Uygur Türkçesi Grameri, TDK Yay., Ankara 1994.
9. RÄSÄNEN, M., Versuche eines Wörterbuches der Türksprachen, Helsinki 1969.
10. ZÜLFİKAR, H., Terim Sorunları ve terim Yapma Yolları, TDK Yay., Ankara1991.

İKİ KADIN YAZARIMIZDAN ALMANYA İZLENİMLERİ

Doç. Dr. Abide DOĞAN

Gazi Universitesi/Turkey

Giriş

1960’lı yılların başından itibaren Almanya ile Türkiye arasında imzalanan anlaşma uyarınca Almanya’ya işçi göçü başlamıştır. Zamanla başka Avrupa ülkeleri ile Kuzey Afrika, Orta doğu, Rusya ve Türk Cumhuriyetlerine de giden Türk işçileri için Almanya işçi göçünün sembolü haline gelmiştir. Zira ilk ve en çok işçi kabul eden ülke Almanya’dır ve özel ihtisas komisyonu raporunun verilerine göre, “Bugün, Türkiye dışında, dünyada 3.8 milyon Türk vatandaşı yaşamaktadır. Bunların 3.3 milyonu Avrupa’da, 2.3 milyonu ise Almanya’da yaşamaktadır. Bu veriler gözönüne alındığında dünyadaki Türklerin %60’ının Avrupa’da, Avrupa’daki Türklerin %70’inin ise Almanya’da yaşadıkları sonucuna ulaşılmaktadır” (Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2001:1).

Yurtdışında, özellikle de Almanya’da yaşayan işçilerimizin ekonomik, sosyal ve kültürel boyutlu sorunlar yaşadıkları bir gerçektir. Gerek Almanya’da gerekse Türkiye’deki yazarlarımızın da bu sorunları roman ve öykülerinde ele alıp irdelemişlerdir. Bekir Yıldız, Adalet Ağaoğlu, Abbas Sayar, Dursun Akçam, Yusuf Ziya, Bahadınlı, Güney Dal, Gülten Dayıoğlu, Tarık Dursun K., Zülfü Livaneli, Aras Ören, Yüksel Pazarkaya, Nevzat Üstün, Füruzan, Sara Gül Turan gibi yaşamının bir kısmını Almanya’da geçirmiş ya da Türkiye’de dinlediklerinden, hareketle Almanya’ya gidenlerle geride kalanların sıkıntılarını öyküleştirmiş yazarlarımız vardır. Bu yazarlar edebiyatımızda “gurbetçiliği konu edinen”, “duygusal yoğunluğu fazla olan”, bir “gurbet yazını” ortaya çıkarmıştır (Gitmez 1981:145).

Öte yandan Almanya’da yaşayan ve yaşadıklarını izlenimlerini anlatan “Konuk İşçi Edebiyatı ” ya da daha iyi bir deyişle “Göçmen Edebiyatı” (Özyer 1994:99) ürünleri veren yazarlar da vardır. “Özdemir Başaran, Habib Bekdaş, Aziz Yaşar Kılıç, Fethi Savaşçı, Hüdai Ülker, Necdet Tosuner, Şinasi Dikmen Almanya’da “Entellektüel Konuk İşçi” yazarları arasında yer almaktadır. Bu gruba giren yazarlar, Almanya’ya konuk işçi olarak gelmiş olup memleketlerinde ya da Almanya’da belli düzeyde öğrenim görmüş, uzun yıllardan beri Almanya’da yaşayan ve genelde Almanca yazan yazarlardır” (Özyer 1994:99).

Bu arada kadın yazarlarımız da gerek Almanya’da gerekse Türkiye’de konu ile ilgili eserler vermişler, Almanya’da yaşanan sorunlara kadın dikkati ile yaklaşmışlardır. Almanya’da yaşayan Türk yazarlara Alev